

HƏBİBƏ ALLAHVERDİYEVƏ*

RƏSSAMLARIN YARADICILIĞINDA NİZAMİ GƏNCƏVİ
OBRAZININ VƏ XƏMSƏNİN BƏDİİ TƏZAHÜRÜ

Böyük Azərbaycan şairi və filosofu Nizami Gəncəvinin dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olmuş, yaradıcılığında hümanistliyi, yüksək insani keyfiyyətləri, ədaləti, düzgünlüyü, mərdliyi, vətənpərvərliyi, zəhməti, əməyi, təmiz məhəbbəti tərənnüm etmişdir. Məhz buna görə də təsviri incəsənət tarixində Nizami və onun yaratdığı Xəmsə mövzusu hər zaman aktual olmuşdur. XV-XVI əsrlərdə Nizami əsərlərinə miniatür illüstrasiyası yaradılmışdır. Sonrakı dövrlərdə rəngkarlıqda, qrafikada, teatr -dekor sənətində, heykəltəraşlıqda Nizami Gəncəvinin yaratdığı əsərlərə illüstrasiyalar çəkilmiş və eləcə də onun obrazına, fikirlərinə, xarakterinə yaddaqalan əsərlər yaradılmışdır. Azərbaycanın tanınmış rəssamlarından Toğrul Nərimanbəyovun, Mikayıl Abdullayevin, Böyükağa Mirzəzadənin, Oqtay Sadiqzadənin, Elmira Şaxtaxtinskayanın, Davud Kazımovun, Baba Əliyevin, Lətif Feyzullayevn, Güllü Mustafayevanın, Əmir Hacıyevin, Reyhan Topçubaşovanın, Sadiq Şərifzadənin, Rüstəm Mustafayevin, Yusif Hüeynovun, Toğrul Sadiqzadənin, Əyyub Məmmədovun, Elçin Aslanovun, İsmayıl Məmmədovun əsərləri buna gözəl nümunələrdir.

Açar sözlər: *Təsviri incəsənət, mozaika, Nizami Gəncəvinin əsərlərinə illüstrasiyalar, Azərbaycan rəssamları, Xəmsə.*

Azərbaycan ədəbi mühitində, fəlsəfi fikir tarixində Nizami Gəncəvi yaradıcılığının özünəməxsus yeri və rolu vardır. Nizami Gəncəvi Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə hümanistliyi, yüksək insani keyfiyyətləri, ədaləti, düzgünlüyü, mərdliyi, vətənpərvərliyi, zəhməti, əməyi tərənnüm edib. Ulu Öndərimiz Nizami Gəncəvinin məqbərəsinin açılışında onun haqqında demişdir. “Gəncənin adını dünyada məşhur edibdir, bu torpaqda yaşayıbdır, bu torpaqda yazıbdır. Onun yazdığı əsərlər bütün dünyada məşhurdur. Təsəvvür edin, 850 il bundan öncə bu qədər böyük əsərlər yaratmaq!.. Bu əsərlər tək-cə şəirdən ibarət deyildir, onların hər birində böyük elm var, böyük fəlsəfə var, dahi fikirlər var. Buna görə onun əsərləri də yaşayır, özü də yaşayır” [8].

“İnsanın daxili dünyasının, onun hislərinin təsviri, əsas qəhrəmanların xarakter formalarının dinamik inkişafı ilə birlikdə düşüncələri Nizami ədəbi məktəbinin tərkib hissəsidir” [9]. Nizami Gəncəvi hər bir əsərində Azərbaycanın təbiətini, tarixi keçmişini, baş verən hadisələri, Azərbaycanın şifahi ədəbiyyatı – əfsanələr, nağıllar və atalar sözləri ilə əlaqəli şəkildə, anlaşılan, sadə xalq dilində vermişdir. Məhz onu daim yaşar bir şəxsiyyətə çevirən səbəblərdən biri də budur. Nizami fonemenliyi incəsənət xadimlərinin, sənətkarların yaradıcılığında təzahür edir.

Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin obrazı və Nizami yaradıcılığının işığını rəssamlarımızın əsərlərində görmək mümkündür. Azərbaycan təsviri incəsənətində Nizami mövzusu hələ müatür rəsmlərindən başlayaraq öz əksini tapmışdır. Miniatur rəssamlar Nizami xəmsəsinə aid illüstrasiyalarında əsərə uyğun müxtəlif kompozisiyalı süjetlərində Nizami ideyalarını rəng və cizgilərlə bəbii tutum vermişdilər. Bakı şəhərində Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində, Londonda Britaniya kitabxanasında saxlanan Xəmsə əlyazmasına çəkilmiş müxtəlif miniatür rəsmləri əsərin ideyası, baş verən hadisələrin uyğun süjet xəttinin aydın təsviri verilmişdir.

Şək. 1. Sultan Səncər və qarı. “Sirlər xəzinəsi” 1539-43 illər.
Britaniya kitabxanası, London.

Nizami obrazına, onun yaradıcılığına həsr etən Azərbaycan rəssamlarından Toğrul Nərimanbəyovun “Nizami dünyası”, Mikayıl Abdullayevin “Vəsiyyə”, “Məcnun atası ilə”, “Nizami Gəncəvi”, “Yeddi gözəl” (“Şərq gözəli”, “Məqrib gözəli”, “Rus gözəli”, “Hind gözəli”, “Rum gözəli”, “Çin gözəli”, “Fars gözəli”), Böyükəğa Mirzəzadənin “Nizami Gəncəvi”, “Xaqani və Nizami Göygölün sahilində”, “Fərhad Şirinin görüşünə gəlir” (“Xosrov və Şirin”), Oqtay Sadıqzadənin “Nizami və dünya mədəniyyəti” seriyasına aid “Nizami və Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Nizaminin sələfləri”, “Qədim yunan filosofları”, “Nizaminin xələfləri”, “Nizami və Qərb ədəbiyyatı”, Elmira Şaxtaxtinskayanın “Nizami Gəncəvi”, Asəf Cəfərovun “Nizami”, Davud Kazımovun “Məcnun Kəbədə” (“Leyli və Məcnun”), Baba Əliyevin “Nizami sənətkarlar arasında”, “Nizami və xalq”, Lətif Feyzullayevn “Nizami Qızıl Arslanın yanında”, Güllü Mustafayevanın “Nizami qoca aşığı dinləyir”, “Leyli və Məcnun mədrəsədə” (“Leyli və Məcnun”), Əmir Hacıyevin “Yeddi gözəl” və “İskəndərnamə” əsərlərinə illüstrasiyaları, Reyhan Topçubaşovanın “Qoca, zalım şahın hüsurunda” (“Sirlər Xəzinəsi”) əsərləri gözəl nümunələrdir. Bu sırada Sadıq Şərifzadənin “Nizami iş başında”, “Şirvanşahlar elçisi Nizaminin yanında”, “Şirin Xosrovun şəklinə baxarkən” (“Xosrov və Şirin”), “İskəndər yaralanmış Daranın yanında” (“İskəndərnamə”), Rüstəm Mustafayevin “Nizami Gəncəvi”, Yusif Hüeynovun “Nizami Gəncəvi” (“Sirlər Xəzinəsi”), Toğrul Sadıqzadənin “Nizami”, Əyyub Məmmədovun “Nizami qədim Gəncə şəhərinin fonunda”, Elçin Aslanovun “Nizami Gəncəvi Şərq poeziya ulduzları arasında”, İsmayıl Məmmədovun “Nizami Gəncəvi”, “Nizami və yeddi filosof”, “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” (“Sirlər Xəzinəsi”), “Şirin Xosrovun şəkili ilə” (“Xosrov və Şirin”), “Zəncirlənmiş Məcnunun Leylinin sarayına gətirilməsi” (“Leyli və Məcnun”), “Fitnə və öküz”, (“Yeddigözəl”), “İskəndərin yeddi alimlə söhbəti”, (“İskəndərnamə”), S.Şərifzadə və B.Mirzəzadənin birgə müəllifliyi ilə “Nizami Qızıl Arslanın yanında” və başqa əsərlərdə öz ifadəsini tapmışdı.

1939-cu ildə Azərbaycan rəssamları arasında Nizami Gəncəvinin obrazının təsviri üçün müsabiqə elan edilmişdir. Bu müsabiqədə Qəzənfər Xalıqovun yaratdığı (1940) portret seçilmişdir.

Şək. Qəzənfər Xalıqov. "Nizami Gəncəvinin portreti"

“Q.Xalıqovun yaradıcılıq işi olan “Nizami Gəncəvinin portreti” əsəri, əgər nizamişünas alimlərin elmi məsləhətləri nəzərə alınmasa, bu dərəcədə tarixiliyi və bədii dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edən əsər yaranmazdı. Şəqşunas alim Miklaşevski Sovet Azərbaycanında Sosialist realizm sənətinin formalaşması və inkişafı: 1920-1945 (rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq, teatr-dekor sənəti) adlı kitabında yazır: “portret şairin tarixi obrazına uyğundur və Nizami belə görünüşə malik ola bilərdi” [7,s.64]. Qəzənfər Xalıqovun Nizamişünas-Yevgeni Bertels, filosof Heydər Hüseynov və ədəbiyyatşünas Həmid Araslı, Üzeyir Hacıbəyovun fikirləri, mənəvi dəstəyi ilə yaratdığı “Nizami Gəncəvinin portreti” Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində saxlanılır .

1973-cü ildə Bakı metropoliteninin Nizami stansiyasının interyerinin işlənməsi işinə start verilirəkən, bədii tərtibat işi Mikayıl Abdullayevə həvalə edilir. “Xəmsə” motivləri on səkkiz pilyonda ardıcılıqla yerləşdirilərəkən, onların məzmun və bədii forma cəhətdən bir-birinə uyğunluğu nəzərə alınmışdır. Belə ki, salonun divarlarında “Sirlər xəzinəsi”ndən “Bayquşların söhbəti”, “Kərpickəsənin nağılı”, “Sultan Səncər və qarı”, “Xosrov və Şirin”dən “Fərhad Bisütunda”, “Xosrov və Şirin”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun”dan “Məcnun və atası”, “Leylinin qəbri üstündə”, “Yeddi gözəl”dən “Simnarın faciəsi”, “Bəhram və əjdaha”, “Bəhramın hünəri”, “Fitnə”, “İsgəndərnəmə”dən “İsgəndər və çoban”, “Yeddi alim”, “Nüşabə və İsgəndər”, “Daranın ölümü” və “Nəqqaş Mani” səhnələri əks olunmuşdur.

“Xosrov və Şirin” əsərinə çəkilmiş illüstrasiya Nizami Gəncəvini qadını həmişə cəmiyyətin tam ləyaqətli bir üzvu kimi görmək arzusunu, tarixdən aldığı bu obrazı öz humanist ideyaları, qadın haqqında yüksək fikirlərini onun vasitəsilə ifadə etmişdir.

Şək. M. Abdullayev .Nizami mozaikasının eskiz təsviri

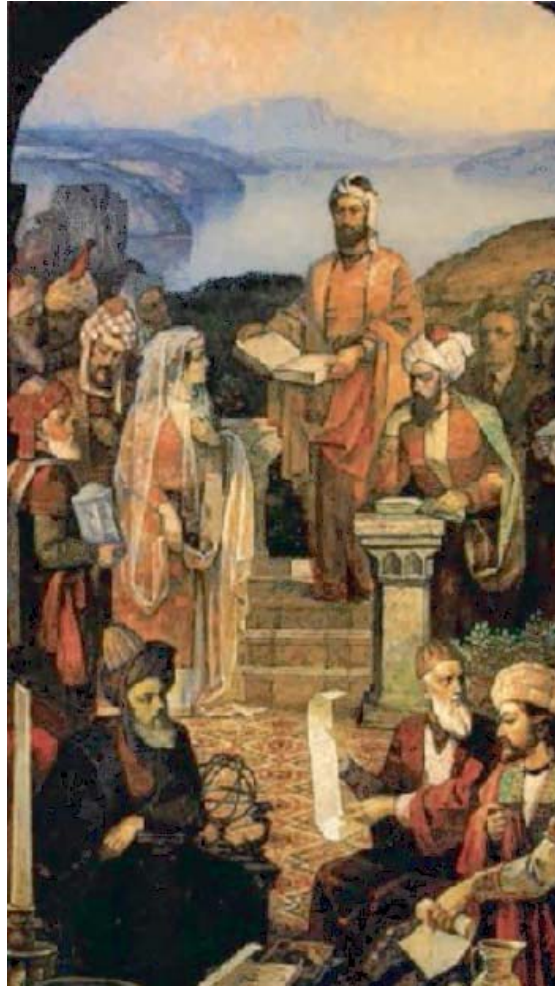
Şək.M.Abdullayev“Fitnə”

1970-80-ci illərdə Mikayıl Abdullayev romantik və şairənə səciyyə daşıyan “Yeddi gözəl” poemasına müraciət edir. Bu əsərdə rəssam hər bir ölkəni təmsil edən gözəlləri böyük ustalılıqla, estetik zövqlə işləyib. Yeddi tablounun hər birində rəssamın diqqəti gözəllərin sifətlərində, bəzək əşyaları və geyimlərində mərkəzləşmişdir.

Şək.B.Mirzəzadə “Nizami. Gəncəvi”

Böyükağa Mirzəzadənin “Nizami Gəncəvi” əsəri C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Muxtar Respublika Ədəbiyyat Muzeyində saxlanılır. Rəssam Dahi şairi şərq qiyafəsində məğrur duruşlu, düşüncəli formada gecə mənzərəsi önündə təsvir etmişdi. B.Mirzəzadə bu əsəri Q.Xalqovun yaratdığı obraza uyğun xarakterə əsaslanaraq, öz dəsti xəttinə, ideyasına uyğun şəkildə yaratmışdır.

Şək.O.Sadıqzadə .Nizami və Azərbaycan mədəniyyəti

Oqtay Sadıqzadənin altı il ərzində yaratdığı "Nizami və dünya mədəniyyəti" adlı monumental silsilə əsərin bir hissəsi olan "Nizami və Azərbaycan mədəniyyəti" adlı çoxfiqurlu kompozisiyası bu mövzuda yaddaqalan əsərlər sırasındadır. Bu silsilə "Nizami və Azərbaycan mədəniyyəti" adlı ölçüsü 235 x 130 sm olan mərkəzdəki əsərdən başqa "Nizami sələfləri", "Nizami xələfləri" və "Nizami və Avropa mədəniyyəti" adlı hissələrdən də ibarətdir. 1999-cu ildə bitən bu əsər Nizami əsərlərinin Şərqi və Qərbi mütəfəkkirlərnə böyük təsiri göstərilmişdir. "Bunu humanizmə, gözəlliyə, ümumibəşəri mədəniyyətə himn adlandırmaq olar" [6, s.48].

Azərbaycanın tanınmış qadın rəssamı Xalidə Səfərovanın yaradıcılığında Nizami Gəncəvi əsərlərinin illüstrasiyalarını silsilə formasında yaratdığının şahidi oluruq. Xalidə Səfərovanın yaradıcılığında "Portret, mənzərə, natürmortla yanaşı Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasına həsr edilmiş sulu boya ilə çəkilmiş illüstrasiyalar silsiləsi rəssamı tamaşaçılarına yeni keyfiyyətləri ilə tanıtdı. "Xosrovun ova getməsi", "Xosrov Şirinin sarayı önündə", "Şah Pərvizin qəzzəbi" və s. illüstrasiyalarda istifadə edilən şux rənglər, personajların əzəməti, qətiyyətli surətlər, ifadəli obrazların canlı şəkildə verilməsi onları xüsusilə dəyərlı edirdi." [4, s.10]. Bundan başqa o, "Leyli və Məcnun", "Yeddi gözəl", "Xosrov və Şirin" poemasına həsr edilmiş "Şirin", "Şirin bağda qızlarla", "Şirin. İntizar", "Səhraya su verilməsi", "Fərhad", "Şirin Xosrovun portreti ilə" və başqa əsərləri kompozisiya, fiqurların dinamik təsviri, rəng koloriti, tarixilik prinsiplərinin düzgün həlli baxımından diqqətəlayiqdir. Şairin məhəbbətin böyüklüyünü, insan

ağlımı, düşüncəsini tərənnüm edən, dünya ədəbiyyatı xəzinəsinin gözəl incisi olan Şirin və Şərq ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq əmək adamını – Fərhad surətini dərin məhəbbətlə qələmə almış, onu həm əmək, həm də eşq fədası kimi şahlara nümunə göstərməsi rəssamın fırçasında bədii həllini tapmışdır.

1950-ci illərdə çəkdiyi Nizami Gəncəvi əsərlərinə illüstrasiyaları sonrakı illərdə də davam etdirib. Belə ki, X.Səfərova 1990-cı ildə “Xosrov öz hərəmxanasında”, “Xosrov ” və başqa əsərlərini sulu boyalarla yaratmışdır.

Azərbaycanın Xalq Rəssamı Kazım Kazımzadə də X.Səfərova kimi Nizami mövzusunda dəfələrlə mürciət etmiş rəssamlardandır. K.Kazımzadə 1940-cı, 1942-ci, 1947-ci, 1950-ci illərdə Nazminin əsərlərinə illüstrasiyalar etmişdi. 1942- ci ildə Nizami Gəncəvinin qədim məhəbbət əfsanəsinə ustad qələmilə bəzək vurduğu, onu bədii yüksəkliyə qaldırdığı “Leyli və Məcnun” əsərinə mürciət edir. Rəssam dahi şairin qadın hüquqsuzluğundan, qadının əşya kimi satılıb alınmasından, insan adını uca tutmağa, ali məqsədlərə qulluq etməyə, mərd və mübariz olmağa çağırışını boyaların bədii dili ilə ifadəsini verməyə çalışmışdır.

Rəngkarlıq əsərində Nizami mövzusunun, süjetlərini təsvir edərkən şairin dövrünə xas mədəniyyəti dərinləndirən mənimsəməklə, əsərlərin kolorit həllinin dolğunluğunu, kompozisiya mükəmməlliyini diqqətdə saxlamaqla, məkan həllində və obrazların geyimində tarixiliyi inandırıcı şəkildə əks etdirməklə daha da uğurlu əsərlər yaratmaq mümkündür.” [5.] Nizami poeziyası elə bir tükənməz mənbədir ki, neçə illər keçsə belə, tədqiqatçıların onun irsində indiyə qədər deyilməmiş fikirləri aşkar edərək”...yeni əsərlər yaradacaqlar.[1, s.314]

Nizaminin dahiliyini bütün bəşəriyyət tanımışdır. Onun ibrətəməz şeirlərində insanlar inam, ümid, həqiqət, ədalət, sədaqət, qətilik, gələcəyə baxış, humanist ideya, məhəbbət, azadlığa qovuşmaq meyllərini, mənəvi həyatın müxtəlif cəhətlərini göstərməklə yanaşı, estetik, etik və fəlsəfi görüşlərini də rəssamlar öz əsərlərində əks etdirmişdir.

1970-ci illərdə ümumən respublikamızda klassik mədəni irsimizin, o cümlədən Nizami Gəncəvi irsinin öyrənilməsi baxımından tamamilə yeni mərhələ başlayır. Bu mərhələ ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz onun təşəbbüsü ilə Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, əsərlərinin nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında qərar qəbul edilmiş, 1979-cu il 6 yanvar tarixli qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürərək Nizami irsinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır. Bundan başqa Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq Şərq poeziyasının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə qərar qəbul etmişdir [2]. Məhz yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz əsərlərin çoxu bu qərarların qəbulu, yubileylərin, müsabiqələrin təşkilindən doğan nəticədir.

2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Prezident İlham Əliyev qüdrətli söz və fikir ustası Nizami Gəncəvinin insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılaman zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasında 2021-ci ili “Nizami Gəncəvi İli” elan edib və bu haqqda sərəncam imzalayıb. Bu sərəncam öz növbəsində dahi şəxsiyyətin irsinə olan böyük hörmətin, diqqətin, qayğının ifadəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva Səadət. "Nizamidə musiqi, musiqidə Nizami". Bakı-2018. S.361
2. "Azərbaycan" qəzeti, 24 dekabr 2011- ci il.
3. Elmira Şahtaxtinskaya "Sərvət" albomlar silsiləsi. Bakı, 2013
4. Xalidə Səfərova. "Sərvət" albomlar silsiləsi. Bakı, 2013. S.104
5. Quliyev Əsəd. Nizami Gəncəvi obrazı və yaradıcılığı Azərbaycan rəngkarlığında. 525-ci qəzet.08.02.2021.
6. Oqtay Sadiqzadə. "Sərvət" albomlar silsiləsi. Bakı, 2013.S.104.
7. Н.М.Миклашевская. Становление и развитие искусства социалистического реализма в Советском Азербайджане: 1920-1945 гг. (живопись, графика, скульптура, театрально-декорационное искусство). — Б.: Элм, 1974. — С. 64. — 178 с
8. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2012/sentyabr/259099.htm>
9. <https://medeniyyet.az/page/news/12773/Dahi-Azerbaycan-sairi-ve-filosofu-Nizami-Gencevi.html>

**Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail:habibe.allahverdiyeva@mail.ru*

Habiba Allahverdiyeva

**ARTISTIC VIEW OF NİZAMİ GANJAVİ AND HANSA
İN THE WORKS OF ARTİSTS**

The great Azerbaijani poet and philosopher Nizami Ganjavi had a special place in world and Azerbaijani literature, glorified humanism, high human qualities, justice, honesty, courage, patriotism, hard work, pure love in his work. That is why the theme of Nizami and his Hamsa has always been relevant in the history of fine arts. In the XV-XVI centuries a miniature illustration of Nizami's works was created. In the following periods, Nizami Ganjavi's image, ideas, character and illustrations and memorable works were created in painting, graphics, theater-decorative art, sculpture. Famous Azerbaijani artists Togrul Narimanbekov, Mikayil Abdullayev, Boyukaga Mirzazade, Ogtay Sadigzade, Elmira Shakhtakhtinskaya, Davud Kazimov, Baba Aliyev, Latif Feyzullayev, Gullu Mustafayeva, Amir Hajiyev, Reyhan Topchubasifov, Sadig, Mammadigayev, Sadig, The works of Elchin Aslanov, Ismail Mammadov are beautiful examples.

Key words: *Fine art, mosaic, illustrations to the works of Nizami Ganjavi, Azerbaijani artists, Khamsa.*

Габиба Аллахвердиева

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ВЗГЛЯД НИЗАМИ ГАНДЖАВИ И ХАМСЫ
В ТВОРЧЕСТВЕ ХУДОЖНИКОВ**

Великий азербайджанский поэт и философ Низами Гянджеви занял особое место в мировой и азербайджанской литературе, прославил в своем творчестве гуманизм, высокие человеческие качества, справедливость, честность, отвагу, патриотизм, трудолюбие,

чистую любовь. Поэтому тема Низами и его Хамсы всегда была актуальной в истории изобразительного искусства. В XV-XVI веках была создана миниатюрная иллюстрация произведений Низами. В последующие периоды образ, идеи, характер и иллюстрации Низами Гянджеви и памятные работы были созданы в живописи, графике, театрально-декоративном искусстве, скульптуре. Работают известные азербайджанские художники Тогрул Нариманбеков, Микаил Абдуллаев, Боюкага Мирзазаде, Огтай Садыгзаде, Эльмира Шахтагинская, Давуд Казимов, Баба Алиев, Латиф Фейзуллаев, Гюллу Мустафаева, Амир Гаджиев, Рейхан Топчубасифов, Маджан Топчубасифов, Рейхан Топчубасифов. прекрасные примеры.

Ключевые слова: *Изобразительное искусство, мозаика, иллюстрации к произведениям Низами Гянджеви, азербайджанских художников, Хамсы.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 18.07.2021

Son variant 07.09.2021